ГЛАСНИК 42

српског археолошког друштва 2026

Током 2021. и 2022. године Народни музеј Србије спровео је прва археолошка истраживања тврђаве Купиник у Срему, једне од најочуванијих средњовековних фортификација у Војводини, која се због, специфичне структуре и положаја сврстава у тзв. водене градове. Први пут се помиње у повељама угарског краља Жигмунда Луксембуршког, крајем 14. века, као „краљевски" град. Током 15. века додељиван је у посед српских деспота и великаша, да би постао и резиденција последњих деспота из лозе Бранковића, потомака деспота Ђурђа Бранковића. Откривене целине и покретни материјал указују на живот у граду у време столовања Бранковића, али не и током 14. столећа. Археолошки су потврђени историјски подаци о разарању тврђаве 1521. године у походу Османлија на Београд, праћеним великим пожаром у коме су урушене спратне конструкције куле са каљевим пећима. Унутар бедема утврђено је више нивоа коришћења и нивелација, као и то да – иако је Купиник изгубио значај војнопограничне тврђаве у одбрани јужних граница Угарске – живот овде није сасвим замро.

(Пећњаци из рушевинског слоја разарања тврђаве 1521. године; фото: Вељко Илић, Народни музеј Србије)

Емина Зечевић
Народни музеј Србије

In 2021 and 2022, the National Museum of Serbia conducted the first archaeological research at the fortress of Kupinik in Srem, one of the best-preserved Medieval fortifications in Vojvodina, classified as a so-called water town due to its specific structure and position. It was first mentioned in charters of the Hungarian king Sigismund of Luxembourg in the end of the 14th century as a "royal" town. During the 15th century, it was granted to Serbian despots and nobles, and became the residence of the last despots from the Branković family, descendants of despot Đurađ Branković. Discovered units and mobile material are indicative of the period of life in the city during the reign of the Branković family, but not during the 14th century. Archaeological evidence confirmed historical data about the destruction of the fortress in 1521 during the Ottoman campaign against Belgrade, followed by a great fire in which tower floor constructions collapsed, with ceramic stoves. Within the ramparts, several usage levels and levelling activities were registered, showing that – even though Kupinik lost its significance as a military-border fortress in the defence of Hungary's southern borders – life here did not completely die out.

(Stove tiles from the fortress from the debris layer destroyed in 1521; photo: Veljko Ilić, National Museum of Serbia)

Emina Zečević
National Museum of Serbia

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 42 2026

Београд Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд
Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић--Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Интердисциплинарни центар за археологију и еволуцију људског понашања, Универзитет Алгарве, Фаро), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд
За издавача: Адам Црнобрња
Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић
Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић
Графички дизајн: Кристијан Релић
Штампа: BiroGraf, Београд

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)
ISSN 3009-3503 (Online)
УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade
Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Interdisciplinary Center for Archaeology and Evolution of Human Behaviour – ICArEHB, University of Algarve, Faro), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia
For publisher: Adam Crnobrnja
Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović
Proof reading (English): Jelena Vitezović
Graphical design: Kristijan Relić
Printed by: BiroGraf, Belgrade

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.
The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2026 Belgrade

САДРЖАЈ
CONTENTS

РАСПРАВЕ
STUDIES

Б. Трипковић, Д. Булић, К. Пенезић, Ј. Вуковић, А. Трипковић, Р. Шошић-Клинџић: Шанац у Обровчинама код Дубља (Богатић), локалитет типа обровац – истраживање и резултати 7

B. Tripković, D. Bulić, K. Penezić, J. Vuković, A. Tripković, R. Šošić-Klindžić: Šanac at Obrovčine in Dublje, an Obrovac-type of site – excavation and results ... 30

Ј. Коледин, А. Путица: Метал у метал, прича без краја: симболичке праксе, трансформације и третман металних предмета у оставама касног бронзаног доба 33

J. Koledin, A. Putica: Metal into metal, an endless story: symbolic practices, transformations, and treatment of metal objects in Late Bronze Age hoards 50

P. Milojević, D. Milošević Jović: The Early Iron Age horizon at the site of Kafilerija, near Ćuprija 59

П. Милојевић, Даница Милошевић Јовић: Хоризонт раног гвозденог доба са локалитета Кафилерија код Ћуприје 76

С. Ј. Крстић: Алтернативни приступ интерпретацијама импортованих посуда из кнежевских гробова: примена антрополошких модела коменсалног гостопримства 81

S. J. Krstić: An alternative approach to interpretations of imported vessels from princely graves: application of anthropological models of commensal politics 100

M. Dimitrijević, J. Whitehouse: Roman aqueducts north of the palace complex at Glac near ancient *Sirmium*. Results of archaeological surveys 101

М. Димитријевић, Ц. Вајтхаус: Римски водоводи северно од комплекса палате на Глацу код античког Сирмијума. Резултати археолошких рекогносцирања 138

Д. С. Радисављевић, М. Б. Миловановић: Црква Свете Петке на Грабовачком брду код Трстеника и археолошка топографија њеног окружења 141

D. S. Radisavljević, M. B. Milovanović: The Church of St. Petka on Grabovačko Brdo near Trstenik and the archaeological topography of its surroundings 172

А. Ђукић: Рудник гвожђа у селу Ба код Љига 175
A. Đukić: Iron mine in the village of Ba near Ljig 200

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА
EXCAVATIONS AND SURVEYS

P. Milojević, M. Muminović Božić, D. Matović: Prehistoric sites on the right side of the Beli Timok valley in the Knjaževac region 203

П. Милојевић, М. Муминовић Божић, Д. Матовић: Праисторијски локалитети на десној долинској страни Белог Тимока у књажевачком крају 229

Д. Милановић, М. Антонијевић, М. Селаковић: Архитектонски остаци и карактер баденског насеља у Кленку код Шапца: Заштитна археолошка истраживања 2021–2022. године 237

D. Milanović, M. Antonijević, M. Selaković: Architectural remains and character of the Baden settlement in Klenak, near Šabac: Protective archaeological research 2021–2022 269

Т. Станковић Пештерац: Резултати систематског ископавања римске виле рустике на локалитету Врањ у Хртковцима 2008. године 271

T. Stanković Pešterac: Results of the systematic excavations of a Roman *villa rustica* at the site of Vranj in Hrtkovci in 2008 307

К. Дмитровић: Резултати археолошких истраживања на локалитету Двориште Музеја у Чачку 2024. године 309

K. Dmitrović: Results of archaeological excavations in the Courtyard of the National Museum Čačak in 2024 333

Е. Зечевић: Тврђава Купиник – резиденција сремских Бранковића у светлу првих археолошких истраживања 337

E. Zečević: The fortress of Kupinik – residence of the Branković family of Srem in the light of the first archaeological research 365

И. Кајтез, Т. Пушица: Средњовековни град Милешевац, прелиминарни резултати археолошких ископавања 2025. године 369

I. Kajtez, T. Pušica: Preliminary results of archaeological excavations of the medieval fortress of Mileševac in 2025 391

М. Васиљевић, М. Зековић: Археолошка истраживања средњовековне цркве – ротонде на локалитету Гувниште код Бача 2023. године 395

M. Vasiljević, M. Zeković: Archaeological research of the medieval church–rotunda at the site of Guvnište, near Bač, in 2023 420

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ
CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

E. Laflı: A Roman bronze statuette of Aphrodite Anadyomene from western Turkey 425

Е. Лафли: Римска бронзана статуета Афродите Анадиомене из западне Турске 435

М. Игњатовић: Бронзана укосница са главом у облику женског портрета из околине Старе Паланке, на Дунаву – контекстуална анализа 437

M. Ignjatović: Eine Haarnadel aus Bronze mit einem Kopf in Form eines Frauenporträts aus dem Gebiet von Stara Palanka an der Donau – Kontextanalyse 446

В. Вујадиновић, Ђ. Јеремић: : Опеке са жигом Друге делматске кохорте (*Cohors II milliaria Delmatarum*) из Чачка 449

V. Vujadinović, Đ. Jeremić: Bricks with the stamp of the Second Delmatian cohorts (*Cohors II milliaria Delmatarum*) from Čačak 461

ПРИКАЗИ
REVIEWS

К. Дмитровић: Критички осврт на докторску дисертацију „Археолошки локалитети као културно наслеђе и предмет истраживања. Наслеђе римског периода у урбаном ткиву Чачка" Марије Алексић Чеврљаковић 465

IN MEMORIAM

Звонимир Недељковић (1947–2026)
(Неда Мирковић Марић) 475

Жељко Јеж (1953–2026)
(Владимир Пецикоза) 479

ДОДАТАК
APPENDIX

Упутство ауторима 485
Guidelines for the authors 486

Уређивачка политика 487
Editorial policy 488

https://doi.org/10.18485/gsad.2026.42.11

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ ДВОРИШТЕ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ 2024. ГОДИНЕ

Катарина Дмитровић
Народни музеј, Чачак
ORCID https://orcid.org/0009-0005-1277-1085

e-mail: katarina.dmitrovic@gmail.com
Оригинални научни рад
Примљено: 13. 4. 2026.
УДК: 904:72”652”(497.11)
Прихваћено: 15. 6. 2026.
902.2(497.11)”2024”

Апстракт: *Приликом интензивних археолошких истраживања дворишта Музеја у Чачку од 2022. године дефинисан је римски каструм, његова позиција у центру града, структуре које су му претходиле и које су настале након губитка примарне функције почетком 4. века. У овом контексту настављена су ископавања у сектору III током 2024. године, чији су резултати предмет овог рада. Циљ истраживања био је усмерен ка откривању дела трасе јужног бедема према југозападној угаоној кули и сагледавање хронологије и односа фортификације према другим структурама и целинама. Иако истраживања нису завршена према планираној динамици, остварени резултати су веома садржајни. Потврђено је постојање старије фазе утврђења са унутрашњим кулама нивелисаним током касноантичког периода. Након реорганизације простора подизани су нови, солидно зидани објекти (објекат XXIII), који се крајем 4. и почетком 5. века дограђују у складу са вештинама и потребама новог становништва. Из тог периода најзначајнији резултат представља откриће дела касноантичке радионице за израду предмета од кости и рога (објекат XXVI). Констатовани су и средњовековни, османски и новији налази. Методом радиоактивног угљеника потврђен је раносредњовековни датум дрвене конструкције уз спољно лице јужног бедема (објекат VII). Истим поступком дефинисано је време сахрањивања два инхумирана покојника у прву половину 15. века.*

Кључне речи: *Чачак, Двориште Музеја, римски каструм, касноантичка радионица, раносредњовековне адаптације, касносредњовековни гробови, C14 датуми*

1. Увод

Након открића југозападног дела римског каструма током археолошких истраживања Дворишта Музеја у Чачку у 2022. и 2023. години, радови

Сл. 1. Двориште Музеја у Чачку током археолошких ископавања 2024. године (фото: Д. Ћирковић)

Fig. 1. The Courtyard of the National Museum Čačak during archaeological excavations in 2024 (photo: D. Ćirković)

мањег обима обављени су и у 2024. години.[1] Наставак ископавања био је усмерен ка даљем испитивању трасе бедема, његове очуваности, стратиграфије и објеката са његове унутрашње стране, ради прецизирања хронологије и фаза коришћења. Водећи се овим циљевима, на претпостављеном правцу пружања јужног бедема отворена су два квадрата – B2 и C2 у сектору III (сл. 1, 2).

Квадрат C2 се налази у јужном делу сектора III и обухвата северни део претходно истражене сонде 2/22 до спољне линије бедема. У односу на стандардизоване мере квадрата од 10 x 10 м квадрат C2 је скраћен, јер је делом прелазио на ограђену површину Музеја детињства. Из тог разлога

[1] Ископавања у Дворишту Музеја у 2024. години финансирана су средствима Министарства културе Републике Србије и Народног музеја Чачак. Стручну екипу су чинили: Катарина Дмитровић, музејски саветник Народног музеја Чачак, руководилац, Анастасија Стојановић, Анђела Гачевић и Љубинка Богићевић, дипломирани археолози. Фотограметријско снимање извршио је Драган Ћирковић, стручни сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда. Функцију стручног консултанта обављала је Надежда Гавриловић Витас, научни саветник Археолошког института у Београду.

Сл. 2. Ситуациони план Дворишта Музеја:
окер бојом и шрафуром означени су зидани објекти из 19. века;
сивом истражене сонде; сектори су обележени заокруженим римским бројевима
и црвеним линијама; црном бојом су означене археолошке зидане целине

Fig. 2. Ground plan of the Museum Courtyard:
masonry buildings from the 19th century are marked in ochre and hatching;
explored trenches are marked in grey; sectors are marked with encircled Roman
numerals and red lines; archaeological structures are marked in black

је укупних димензија 8 (З–И) x 10 м (С–Ј), а када се изузме већ истраживан северни део сонде 2/22, новооткривена површина износи 61 м^2. Над очекиваном трасом бедема уз јужни профил квадрата С2 истражен је слој интензивног шута у дужини од 4,5 м и ширини од 2 м. Радови су заустављени у овом слоју око 30 цм над темељом бедема (▼238,9), а на осталом делу сонде на слоју сивомрке земље (▼239,7– 239,9). Завршетак истраживања планиран је за наредну археолошку кампању.

Квадрат В2 је позициониран западно од квадрата С2. Овај ископ је такође смањен у западном делу због корења великог храста и непосредне

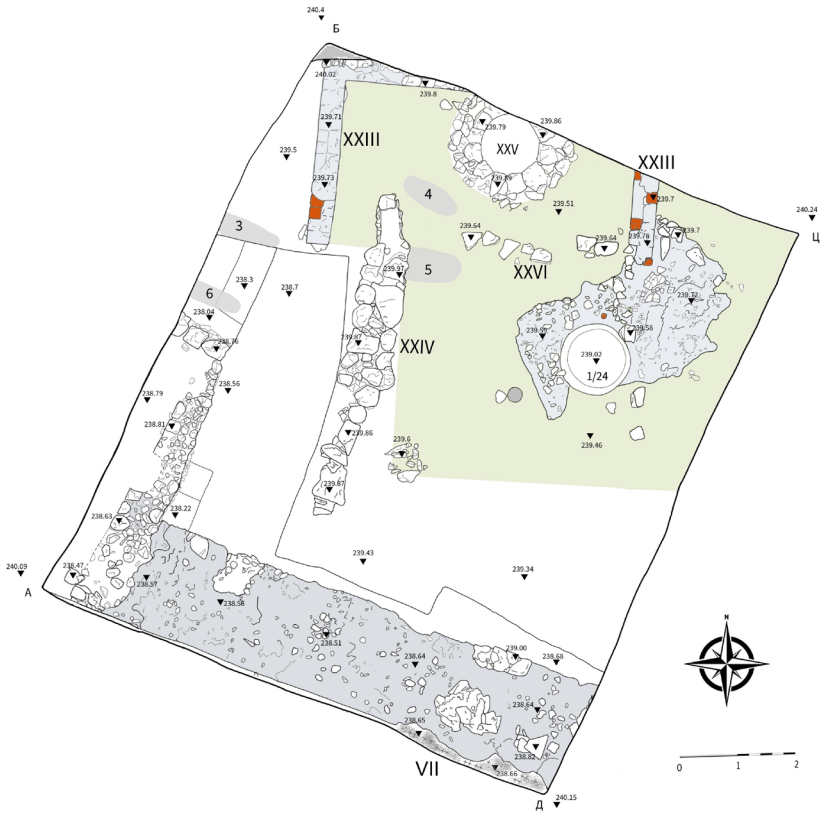

Сл. 3. Основа квадрата B2. Објекти су означени римским бројевима, гробови арапским, јама арапским бројем и годином открића. Уз јужни профил су основе бедема и куле. Зеленом бојом је означена потенцијална површина објекта XXVI

Fig. 3. Ground plan of square trench B2. Structures are marked with Roman, graves with Arabic numerals and the pit with Arabic numeral and the year of discovery. Along the southern cross-section are the foundations of the rampart and tower. The potential area of structure XXVI is marked in green

близине привременог паркинга, па његове димензије износе 8,5 (Б–Ц) x 10 (Ц–Д) x 9 м (А–Д – изнад бедема). Темена су означена словима А–Д, почевши од ЈЗ угла у смеру казаљке на сату.

Нови резултати истраживања биће представљени на сличан начин као претходно публиковани радови о овом локалитету. Промене се односе на приказ хронолошке шеме, која се због своје комплексности и обима сада презентује у целости – од 1. до 19. века. Финије и свеобухватније анализе биће припремљене по завршетку истраживања већих сегмената локалитета и резимирања шире слике.

Сл. 4. Фотограметријски снимак квадрата B2 (фото: Д. Ћирковић)
Fig. 4. Photogrammetry of trench B2 (photo: D. Ćirković)

2. Резултати истраживања у 2024. години

Будући да су ископавања у квадрату C2 тек на почетку, изнети резултати се у потпуности тичу квадрата B2. У оквиру овог ископа откривени су делови објеката XXIII, XXIV, XXV, XXVI, јама 1/24, малтерна подница око објеката XXIII и XXVI, гробови 3–6, темељи бедема утврђења и унутрашње куле у јужном делу сонде и највероватније наставак објекта VII (сл. 3, 4). Ископавања су прекинута на нивоу жутомрке земље (набоја), а откривене зидане целине су прелиминарно заштићене фолијама и насуте земљом до наставка археолошких истраживања, како се планирало, наредне године.[2]

[2] Завршетак археолошких истраживања није реализован током 2025. године услед неповољне финансијске ситуације. Нови радови се планирају у 2026. години.

Покретни материјал се претежно састојао од фрагмената керамичких посуда, грађевинске керамике и нешто мање животињских костију.[3] Предмети од кости, рога, метала и стакла заступљени су у знатом мањем броју. Представљени примерци керамике и предмета од кости и стакла анализирани су стилско-типолошком методом и преко аналогија су хронолошки детерминисани. На основу анализе стратиграфије, аналогија и хронологије покретних налаза из слоја или објеката датоване су непокретне структуре. Хронолошку детерминацију знатно допуњују три C14 датума из средњовековних целина. Највећи број налаза опредељује се у касноантички, а нешто мање у средњовековни и османски период, првенствено због чињенице што су ископавања током 2024. године углавном обухватила само ове културне хоризонте.

2.1. Објекти и јаме

У северном делу квадрата В2 откривен је јужни део **објекта XXIII.** Чинила су га два паралелна зида оријентације север–југ, спољних димензија 3 м (западни) и 1,4 м (источни зид), ширине 40 цм. Највероватније их је везивао зид правца запад–исток, истражен у дужини од 2,1 м мерено уз унутрашње лице, док је његов преостали део под северним профилом. Спој западног и северног зида објекта XXIII налази се уз сам профил и испитан је само његов унутрашњи угао.

Очувани делови западног и источног зида формирани су од опека (најчешће димензија 19 x 19 цм) сложених у два подужна реда и заливених кречним малтером (▼ 239,7–239,76). Северни зид је подигнут у алтернацији тесаног камена и опеке, највеће очуване висине од 50 цм (▼240,02). Темељи објекта су плитки, формирани од крупнијих и ситних облутака везаних кречним малтером, висине око 15 цм, фундирани у слој жутомрке са шутом (▼ 239,35).

Каменом зидане делове северног зида уз угао Б прекривао је слој сивомрке земље, за који је на основу ранијих истраживања утврђено да је настао приликом нивелисања простора око аустријског редута почетком 18. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 227–229). Нови налази из овог слоја потврђују претходно датовање. Према аналогијама са керамиком из Београда калотасте зделе (Т. I/1, 2) опредељују се од 16. до 18. века (Bikić 2003, 21–24, типови I/1 и I/3), а црепуље-таве (Т. I/3, 4) у 16–17. век (Bikić 2003, 76, тип IX/5). Наведене чињенице указују да су делови објекта XXIII били видљиви чак до почетка 18. века.

[3] Остатке фауне обрађују Теодора Младеновић и Младен Младеновић. Резултати ове анализе биће објављени у посебном раду.

Остале зидове затварао је касноантички слој тамномрке са шутом. Унутрашњост објекта, од нивоа темеља (▼239,5) до очуване висине бочних зидова (▼239,7), била је испуњена слојем интензивног шута дебљине 20–25 цм, из којег потиче фрагмент стаклене посуде са плавим бобицама (Т. II/10) датован у 4. и прву половину 5. века (Ružić 1994, 62). Унутрашње лице источног зида оштећено је фасовањем већег камена који је припадао углу млађег објекта XXVI.

Делимично откривен објекат XXIII могао је да представља део отвореног трема унутрашњих димензија 2,6 x 4,8 м, који је припадао некој већој грађевини. На основу сличности у котама и изгледу темеља фундираних у слојеве нивелације старијих целина, паралеле налазимо са првом фазом објекта I из сектора V. Овај објекат, удаљен око 25 м источно, датован је у прву половину 4. века (Дмитровић и Ћирковић 2025, 351).

Објекат XXIV се налази приближно у централном делу сонде. Очуван је у темељној зони од крупног и ситнијег камена везаног блатом, оријентације север–југ, дужине 5,4 м и различито очуване ширине (0,7–0,9 м у северном делу и 0,3–0,6 м у јужном, ▼ 239,86–239,92), фундиран у слој тамномрке земље са шутом (▼ 239,65). Затварао га је слој сивомрке земље са налазима фрагментоване керамике из времена османске окупације.

Северни део објекта XXIV формиран је над касносредњовековним гробом број 5, датованим C14 методом у прву половину 15. века. На основу изнетих запажања може се са доста сигурности претпоставити да је објекат XXIV припадао некој целини из времена османске доминације, срушен почетком 18. века приликом нивелисања простора у окружењу аустријског шанца.

Бунар уз северни профил квадрата B2 означен је као **објекат XXV.** Мањим делом залази под северни профил и због тога није дефинисан његов однос према објекту XXIII. Озидан је ломљеним и боље притесаним каменом, спољњег пречника 2 м и ширине озиданог венца 0,5 м (▼239,86–239,89). Бунарско окно пречника 1 м у горњим партијама испуњавала је мрка земља са рецентним материјалом. Испод је жута стерилна земља, песковите структуре, без налаза, налик здравици. Пражњен је до дубине од 1,6 м, мерено од горње површине каменог венца.

На основу стратиграфије забележене на северном профилу утврђено је да је укоп за бунар пресекао старије слојеве, укључујући слој сивомрке земље с почетка 18. века. Основа бунара је прекривена слојем насипа с краја 19. века, који је делимично запунио и горње делове окна (сл. 5). На темељу ових запажања закључено је да бунар представља најмлађи истражен објекат, датован од првих деценија 18. до краја 19. века, када је дефинитивно запуњен и нивелисан.

Сл. 5. Изглед северног профила, изнад објеката XXIII и XXV (фото: К. Дмитровић)

Fig. 5. Northern cross-section, above structures XXIII and XXV (photo: K. Dmitrović)

Објекат XXVI чини једноструки низ крупнијег, притесаног камења темељне зоне (▼239,58–239,67) сложеног под правим углом, којим је оштећена унутрашња ивица источног зида објекта XXIII. Ова чињеница, као и разлике у котама темеља указују на њихову међусобну хронолошку разлику. Унутар простора ограниченог темељима објекта XXVI, као и са његове источне стране, простирала се делимично очувана подница од трошног кречног малтера, димензија 3,3 x 1 м (▼239,67–239,72).

Према изгледу темеља, положаја, оријентације и нивоа коришћења утврђује се да је накнадно дозидан објекат XXVI био од лаке грађе са подницом од слабог малтера. Овим доградњама проширен је старији солидно зидан објекат XXIII, тако да је трем са јужне стране затворен, а на југу и истоку су, по свему судећи, додате нове просторије. Јама за базу стуба пречника око 40 цм уочена на слоју набоја удаљена 2,8 м од североисточног угла, као и група камења југозападно од ње, могли су да припадају овом објекту. На основу врло сличних вредности кота малтерне поднице и горње коте слоја интензивног шута унутар објекта XXIII, претпоставља се да је овим слојем извршена нивелација старије грађевине за потребе објекта XXVI. Западни део објекта XXVI је највероватније оштећен услед укопавања средњовековних гробова 4 и 5.

За објекат XXVI везује се слој тамномрке земље са шутом из којег потиче више налаза керамике (Т. II/7–11, 13). Претежно је презентују лонци, поклопци и зделе. Најчешће су мрке и сивомрке боје, израђени на ножном витлу или слободном руком, приглачане или необрађене површине. Лонци са косо разгрнутим ободом (Т. I/7, 8) имају најближе паралеле из истог слоја уз објекат II у Дворишту Музеја, који је датован новцем у крај 4. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 231, Т. III/7). Аналогије постоје и са керамиком из Сингидунума опредељеном од друге половине 3. до почетка 5. века (Nikolić-Đorđević 2000, 66,67, tipovi II/2–4), као и са рановизантијском керамиком из околине Чачка израђеном према локалним касноантичким керамичким традицијама (Цвјетићанин 1988, 128, Т. 2, II/57). Лонац заобљеног трбуха (Т. I/9) има најближу паралелу из млађе фазе објекта V (објекат је удаљен око 20 м западно) датован новцем у последње деценије 4. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 232, Т. III/11). За поклопац са увученим ободом (Т. I/13) паралеле налазимо у Хореум Марги (Horreum Margi), где се опредељује у 4. и прву половину 5. века (Петковић и Тапавички-Илић 2020, 114, tip VIII/6, Т. XXVI/6). Мањи пехар фине фактуре од беличасте глине (Т. I/11) са сликаним орнаментом формално је сличан пехарима из гробова са инхумираним покојницима број 64 и 65 са некрополе у порти Цркве Успења Пресвете Богородице на западној периферији Чачка, датованим у 4. век (Дмитровић и Радичевић 2009, кат. 91, 110).

У оквиру простора који је припадао објекту XXVI откривено је више налаза сировине, полуфабриката и предмета од кости, говеђег и јелењег рога, међу којима је најупечатљивији један велики комад са траговима обраде (Т. II/1, 2, 3). Издвајају се два фрагментована чешља и пршљенак са концентричним урезаним круговима, камени брус (Т. II/4–7) и гвоздена алатка пирамидалног облика. Део дршке чешља са урезаним мотивом плетенице С. Петковић одређује у тип VII/4, датује у другу половину 5. века и сматра карактеристичним германским налазом (Петковић 1995, 65, кат. 112, Т. X/3; таб. 13b). Чешаљ са протомима коња припада типу VI према типологији исте ауторке и датује се у крај 4. и почетак 5. века (Петковић 1995, 64, 110; Т. VIII/3, 6). За пршљенак најближу паралелу налазимо у гробу са спаљеним покојницима број 40 са некрополе у порти Цркве Успења Пресвете Богородице у Чачку из 4. века (Дмитровић и Радичевић 2009, кат. 21). Најближе аналогије за сировину и полуфабрикате од кости и рога потичу са Градине на Јелици, који се, додуше, везују за рановизантијски период и датују у 6. и почетак 7. века (Милинковић 2017, кат. 109–120).

Према наведеним паралелама објекат XXVI може се определити у крај 4. и прву половину 5. века. Слој тамномрке земље са шутом који за-

твара овај објекат дефинисан је и у другим ископима у западном делу дворишта и датован покретним налазима и новцем у исто време (Дмитровић и Ћирковић 2024; 2025).

Бројност сировине, полуфабриката и предмета од кости и рога, са доста вероватноће указује да је објекат XXVI функционисао као радионица за израду предмета од кости и рога. Сличне радионице познате су из Сингидунума, Тимакум Минуса, као и са других локалитета у ширем окружењу (Петковић 1995, 114; Петковић 2001; Drechler-Erb 2005; Musteaţa and Popa, 2010). О радионици из утврђења у Чачку заједно са другим сличним касноантичким објектима биће изнето више детаља у посебној публикацији.

Јама 1/24 је укопана кроз малтерну подницу уз источни темељ објекта XXVI. На горњој површини је овалног облика, димензија на основи 130 x 110 цм, дубине 70 цм, заравњеног и суженог дна (▼ 239,02). Испуну је чинила тамномрка земља са керамиком турске провенијенције, а од налаза се издвајају и коштани пршљенак и дугме са наребреним ивицама (T. I/5, 6). Стратиграфски посматрано, постоји могућност да је јама 1/24 истовремена са објектом XXIV.

2.2. Гробови

У северозападном делу квадрата B2 откривена су четири гроба са инхумираним покојницима (гробови 3–6) (сл. 3). У целости су откривени покојници из гробова 4 и 5 укопани унутар касноантичких објеката XXIII и XXVI. Изнад гроба 5 формиран је северни део објекта XXIV, који га, притом, није оштетио. Гробови 3 и 6 су дефинисани на нивоу доњих екстремитета, а остатак скелета покојника је под западним профилом. Додатно су поремећени урастањем корења храста, што је највероватније условило дислоцираност појединих костију.

Покојници су инхумирани према хришћанском погребном обреду у испруженом положају на леђима, оријентације З–И са главама на западу и рукама прекрштеним на карлици и грудима. У гробовима није било налаза. Није откривена ни гробна конструкција од трајног материјала.

Гробне раке су укопане кроз касноантички слој тамномрке земље са шутом и њиме су испуњаване. Дно гробова 3, 5 и 6 лежало је на чврстом слоју набоја са шутом (▼239,29–239, 37). Ивице рака се нису јасно уочавале, осим при дну гроба 5, на слоју набоја са шутом, где је дефинисана ширина раке од 65 цм (сл. 6).

Нешто плиће лежао је гроб бр. 4, укопан кроз слој интензивног шута (▼239, 56). Прелиминарно, према димензијама скелета може се закључи-

Сл. 6. Гроб 5. Северно је западни зид објекта XXIII, а јужно остатак објекта XXIV (фото: К. Дмитровић)

Fig. 6. Grave 5. To the north is the western wall of structure XXIII, and to the south – structure XXIV (photo: K. Dmitrović)

ти да је гроб 5 припадао адултној индивидуи, а гроб 4 детету.[4] Плиће укопавање гробова деце положене уз покојнике адултног узраста, вероватно блиске чланове фамилије, већ је забележено на оближњим некрополама на термама и хореуму откривеном у дворишту Гимназије (Радичевић 2001, 27; Dmitrović and Bogićević 2025, 116).

Остеолошки материјал покојника из гробова 4 и 5 датован је методом радиоактивног угља[5] у прву половину 15. века. Време смрти покојника из гроба 4 опредељено је између 1410. и 1450. године. Скоро идентичан је резултат анализе узорка из гроба 5, којим се дефинише време између 1410. и 1440. године (сл. 7).

[4] Биоантрополошку анализу гробова обавља Наташа Шаркић. Резултати ове анализе биће посебно изложени.

[5] Лабораторијска C-14 AMS анализа обављена је у Изотоптех лабораторији у Дебрецену, Мађарска.

Сонда /Trench	AMS ^{14}C Лабораторијска ознака/ Lab Code	Целина/ Sample ID	Материјал узорка/ Sample material	yrs BP (± 1σ)	cal AD/BC (2σ)
Сектор III, кв. B2/ Sector III, Sq. B2	DeA-49030	Објекат/ Structure VII	Угљенисано дрво/ Charcoal	1090 ± 21	AD 892 - 1017
2/22	DeA – 41386	-//-	-//-	1072 ± 20	AD 897 - 1022
Сектор III, кв. B2/ Sector III, Sq. B2	DeA-48802	Гроб/Grave 4	Кост/Bone	496 ± 16	AD 1410 – 1450
-//-	DeA-48803	Гроб/Grave 5	Кост/Bone	499 ± 14	AD 1410 – 1440

Сл. 7. Табела са резултатима AMC C14 анализа из Дворишта Музеја у Чачку
Fig. 7. Table with the results of the AMS C14 analysis from the Museum Courtyard in Čačak

2.3. Фортификација

Над претпостављеном трасом пружања фортификације дуж јужног профила сонде, откривен је део јужног **бедема** у дужини од 8,5 м и ширини од 1,8 м, претежно очуван у темељној зони (▼238,59–238,66). Од надземних делова истражен је кратак низ тесаника унутрашњег лица и део трпанца заливен кречним малтером ближе источном профилу (▼239,0/06). Доња кота темеља није откривена током ових ископавања, али се претпоставља њена иста вредност (▼237,8) као у оближњој сонди 2/22 (Дмитровић и Ћирковић 2024, 217).

Темељну зону бедема прекривао је слој шута са великом количином крупног камења, мрвљеног малтера и грађевинске керамике у ширини од 190 цм и висини од 110 цм (▼ 239,25) (сл. 8). У нешто тањем слоју шут који претежно садржи песак и ситније камење делимично је покривао западни део темеља бедема (▼239,10). Могуће је да представља старији слој рушења, који је такође идентификован и у другим сондама са истраженим деловима бедема (сонде 2, 4, 7/22) (Дмитровић и Ћирковић 2024, 218–221). У овом слоју пронађен је поклопац – здела (T. I/12) која се на основу сличних форми из Срема датује у 4. век (Brukner 1981, 43, 111, 131/34), а из Сингидунума од краја 3. до почетка 5. века (Nikolić-Đorđević 2000, 154, tip VIII/2).

Уз западни профил сонде дефинисан је темељ источног зида **унутрашње куле** ширине 0,7 м и дужине спољњег лица 3 м (▼238,49–238,76),

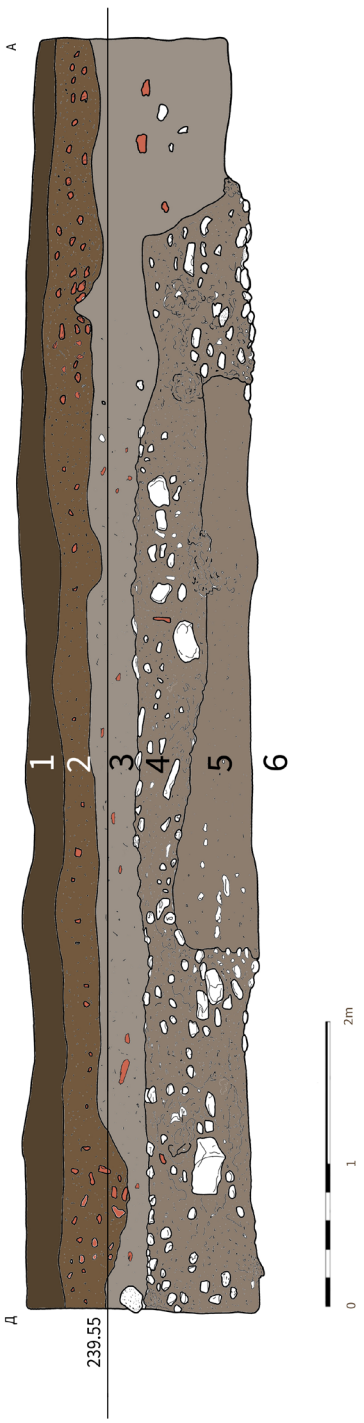

Сл. 8. Јужни профил: 1 – хумус; 2 – слој насипа; 3 – слој сивомрке земље; 4 – млађи слој шута; 5 – старији слој шута; 6 – основа бедема

Fig. 8. Southern cross-section: 1 – humus; 2 – embankment soil; 3 – grey-brown soil; 4 – more recent layer of rubble soil; 5 – older layer of rubble soil; 6 – base of the ramparts

Сл. 9. Део основе бедема и куле након уклањања дела шкарпе од жутомрког набоја. Северно су млађи објекти XXIII и XXIV

Fig. 9. Parts of the foundations of the ramparts and tower after removing the yellow-brown soil – the rampart revetment. To the north are more recent structures XXIII and XXIV

управно постављен на правац пружања бедема (сл. 9). Темељ куле се под правим углом наставља даље испод западног профила. Унутрашње лице је у истој линији са равно завршеним бедемом (сл. 10), што би могло да укаже, ако се има у виду и ограничено истражен простор уз западни профил, на тип делимично истурене куле.

Темељ је формиран од густо слаганих крупнијих облутака везаних кречним малтером, фундираних у слој жутомрке чврсте земље (▼238,25), без налаза. Изградњом куле пресечен је старији слој мрке земље са гаром који садржи материјал од 1. до почетка 3. века, што је већ индиковано као *terminus post quem* за почетак зидања утврђења (Дмитровић и Ћирковић 2024, 234–235).

Основа куле је нивелисана слојем набоја, којим је првобитно била окружена (сл. 11), помешаним са шутом насталим вероватно током њене разградње. Због врло лимитираног простора између западног профила сонде и унутрашњег лица темеља куле, њена испуна истражена је у ширини од 0,4 м. Осим неколико атипичних фрагмената керамике и животињских костију других налаза, којима би се прецизније одредило време нивелисања куле, није било.

Сл. 10. Делимично истражена унутрашњост куле, уз угао А
Fig. 10. Partially explored interior of the tower, near point A

Уз угао Д делимично је истражено оштећење спољне ивице бедема у дужини од 2,6 м и ширини од 10 цм, са остацима угљенисаног дрвета – највероватније наставак **објекта VII**[6] – утврђеног током претходних истраживања у сонди 2/22 (Дмитровић и Ћирковић 2024, 219, 228, сл. 4,5). Даље, према западу није потврђено његово постојање, јер је тачно изнад спољне линије бедема лежао профил са слојем шута.

Трагови дрвета откривени уз спољно лице бедема припадају раносредњовековном хоризонту. Оваква хронологија је прецизирана на основу С14 датума добијеног из угљенисаног дрвета, на основу којег се утврђује време коришћења између 892. и 1017. године (сл. 7). С обзиром на то да су веома слични остаци угљенисаног дрвета из сонде 2/22 већ датовани истом методом готово идентично, између 897. и 1022. године (Дмитровић и Ћирковић 2024, 228), може се са доста сигурности претпоставити да се ради о истој целини. Потенцијална дужина дрвене конструкције постављене уз спољно лице јужног бедема, мерено од источног профила сонде 2/22, износила би најмање 11,5 м. Аналогије за овај тип адаптације постоје на више локалитета и датују се у приближно исти период (Шпехар 2017, 54, 70, 95–98, сл. 1; Булић 2022).

[6] Објекат VII је ознака ове целине у теренској документацији. Претходно није објављен под овим бројем јер због малог обима истраживања није била јасна врста налаза. Сада је много извесније да се ради о већој целини дефинисаној на основу више сличних примера у ширем окружењу.

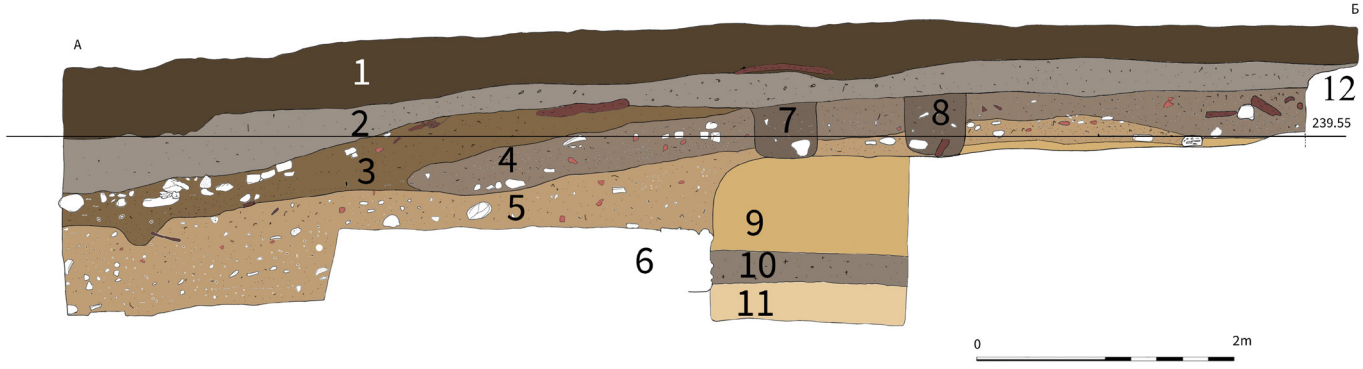

Сл. 11. Западни профил: 1 – хумус и слој насипа; 2 – слој сивомрке земље; 3 – слој нивелације из турског времена; 4 – тамномрка земља са шутом; 5 – жутомрка земља са шутом; 6 – темељна зона куле; 7 – гроб 6; 8 – гроб 3; 9 – жутомрки набој – шкарпа; 10 – мрка земља са гаром; 11 – светломрка земља; 12 – објекат XXIII

Fig. 11. Western cross-section: 1 – humus and embankment layers; 2 – grey-brown soil; 3 – levelling layer from the Turkish period; 4 – dark brown soil with rubble; 5 – yellow-brown soil with rubble; 6 – foundation zone of the tower; 7 – grave 6; 8 – grave 3; 9 – yellow-brown soil – rampart revetment; 10 – brown soil with soot; 11 – light brown soil; 12 – structure XXIII

2.4. Стратиграфија

Стратиграфска слика у квадрату В2 битније се не разликује од опсервација изнетих током анализирања претходних истраживања у Дворишту Музеја (Дмитровић и Ћирковић 2024; 2025). Приликом описивања откривених целина у претходном делу текста, на неколико места детаљније је изнета стратиграфска ситуација, тако да ће се у овом поглављу приказати само општа запажања.

Квадрат В2 се налази на делу терена који је под благим падом од севера ка југу, што је уочљиво и по котама савременог тла. Под танким слојем хумуса (▼ C–J – 240,41–240,03) налази се слој насипа с краја 19. века. Испод се пружа, релативно уједначено по целој површини ископа, слој **сивомрке земље** дебљине 20–23 цм (▼ C–J – 239,95–239,52), нешто дубљи над млађим слојем нивелације куле из турског времена (▼ 239,11) (сл. 11). Слој сивомрке земље је већ детерминисан у време изградње аустријског редута у првим деценијама 18. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 227–229). Садржи измешане налазе датоване од касноантичког времена до почетка 18. века. Најбројнија је керамика турске провенијенције, коју презентују карактеристични примерци са зеленом или смеђом глеђи, или посуђе израђено на витлу са примесом песка у фактури и приглачаним површинама (Т. I/1–4), датована у 16–18. век.

Испод је касноантички слој **тамномрке са шутом,** дебљине 20–25 цм, који се није јасно одвајао од сивомрке земље на свим површинама. Под тамномрком земљом са шутом (▼ 239,45–239,31) налазили су се слојеви потпуно другачијег квалитета и боје – жутомрка земља (набој) или жутомрка са шутом (нивелација куле) и јасно су се разликовали. У јужном делу сонде је слој тамномрке земље са шутом пресечен слојем шута који је испуњавао негатив бедема.

Налазе из слоја тамномрке земље са шутом претежно чине фрагменти керамике и предмети од кости датовани у 4. и 5. век (Т. I/7–11, 13; Т. II/1–7). Од осталих налаза издвајају се наруквица од стакла зеленоплаве боје сегментог пресека и тракаста наребрена дршка боце од замућеног стакла зелене боје (Т. II/8, 9). Наруквице припадају једноставном, обручастом типу и релативно су чест налаз на касноантичком налазиштима у Чачку (некропола у порти Успења Пресвете Богородице, терме, Двориште Музеја, Двориште Гимназије). Уобичајена су појава у касноантичким хоризонтима током целог 4. века (Šaranović Svetek 2009, 9).

Слој **интензивног шута** се појављивао само унутар и источно од објекта XXIII (▼ 239,7–239,5) и представљао је нивелацију везану за по-

дизање објекта XXVI. Чинила га је велика количина ломљене грађевинске керамике измешане са земљом. Из овог слоја потиче фрагмент стакла са плавим бобицама (Т. II/10) датован у 4. век.

Темељну зону бедема прекривао је слој **шута** – мрка земља са доста крупног ломљеног камења, мрвљеног малтера, ломљене опеке и имбрекса, ретко керамике и животињских костију, у ширини од 190 цм и висини 110 цм. Шут дебљине 30–60 цм нешто другачијег квалитета – са доста песка, малтера и мањим камењем – прекривао је темељ бедема у западном делу сонде, у дужини од 2,5 м (▼239,10). Према аналогијама из околних сонди и налазима касноантичке керамике (Т. II/12), за овај слој је претпостављено да представља старији слој рушења бедема. Уз унутрашње лице бедема слој шута је био одвојен од слоја набоја (шкарпе) у правилној вертикалној линији.

Жутомрка земља са шутом је слој нивелације над унутрашњом кулом (▼ 238,9–239,3). Од слоја жутомрког набоја код северног темеља се одвајао по правој вертикалној линији и у танком слоју га је прекривао у северном делу сонде, где је потом фундиран објекат XXIII (▼ 239,35). У унутрашњости куле ближе углу А истражен је до коте 238,15 у сасвим ограниченој ширини од 40–50 цм.

Из слоја **набоја**, којим је формирана шкарпа, као и до сада, потиче врло мали број налаза, обично керамике и животињских костију. Међу керамиком индикативан је фрагмент калотасте зделе са увученим ободом фине фактуре црвено бојене површине, плитко жлебљене на доњем делу трбуха (Т. II/11). Слична здела отрте површине пронађена је у испуни оближњег објекта XIX у сектору V (Dmitrović and Mihajlović, у припреми). Аналогије постоје међу зделама старије варијанте са увученим ободом и бојеним и глачаним површинама из Сингидунума датованим у 2. век (Nikolić-Đorđević, 2000, 23, тип I/15).

У контролном рову северно од куле дефинисано је да је њен темељ укопан кроз слој **мрке са гаром** (▼238,69–238,4), за који је претходно утврђено да садржи материјал од 1. до половине 3. века. Испод овог слоја налази се слој чврсте конзистенције, светломрке боје, истражен до коте 238,04. Због врло ограничене површине није се могло са потпуном сигурношћу утврдити да ли је слој светломрке земље по карактеру здравица.

3. Дискусија

Иако незавршена у потпуности, ископавања у квадрату B2 у сектору III пружила су доста елемената за наставак проучавања вишеслојног археолошког налазишта у Дворишту Музеја у Чачку.

Истраживање **римске фортификације** настављено је откривањем 8,5 м јужног бедема и дела унутрашње куле. Бедем је истражен по претпостављеној траси, што за сада потврђује приличну прецизност предложеног положаја утврђења (Дмитровић и Ћирковић 2024, сл. 1). За хронолошко детерминисање његове изградње посебно је важно откриће дела унутрашње куле и стратиграфије над њом. Наиме, кула је зидана истовремено са бедемом. Веома је могуће да је припадала типу делимично истурених кула које се, према аналогијама са утврђењем у Талијати, датују у 2. век (Petrović and Vasić 1996, 21; Pop Lazić and Rummel 2020, 231).

Шкарпа од жутомрке земље (набоја) такође припада времену оснивања утврђења, а не времену његове реорганизације од краја 3. и почетка 4. века како се у почетку претпостављало (Дмитровић и Ћирковић 2024, 235–236). Ова констатација заснива се на чињеници да се шкарпа пружа уз унутрашње лице бедема и око унутрашње куле, док је у зони разграђене куле потом коју потом, у зони разграђене куле, прекрива слој нивелације жутомрке земље са шутом. Део унутрашње куле је претходно откривен и у сектору I, али је стратиграфска ситуација била поремећена укопавањем османског објекта и због тога није пружила прецизније податке (Дмитровић и Ћирковић 2025, 355–356, сл. 3).

Како је већ предложено, време зидања утврђења детерминисано је најмлађим налазима из слоја мрке земље са гаром, који је пресечен темељима каструма. Иако се поједини налази из овог слоја потенцијално датују до половине 3. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 234–235; 2025, 353, 354), изградњу утврђења је вероватније определити у крај 2. и сам почетак 3. века. Ова констатација одговара историјским чињеницама о боравку Друге кохорте Делмата (*Cohors II milliaria nova Delmatarum equitata*) у Чачку, што је забележено на више епиграфских споменика пронађених у непосредној близини локалитета у Дворишту Музеја. Неколико опека са печатом ове кохорте из унутрашњости утврђења (Васић 1986, 28, сл. 8; Дмитровић и Ћирковић 2025, 339, T. IV/3), указују на учешће ове војне јединице у изградњи каструма. На основу остале епиграфске грађе утврђује се да је чинила његову посаду бар до половине 3. века (Васић 1986, 28–29; Ферјанчић et al. 2008, 16–19).

Реорганизација простора догодила се највероватније крајем 3. или почетком 4. века. Тада се унутрашње куле разграђују и цео простор нивелише. Према резултатима ископавања мање сонде са спољне стране западне капије, могуће је да су постојале и спољне куле, али се ово прелиминарно запажање мора детаљно утврдити током будућих археолошких ископавања. Недалеко од бедема, у слој нивелације око порушене куле фундира се обје-

кат XXIII, чији су откривени делови могли да представљају отворен трем неке веће грађевине. Сличне коте и начин фундирања повезују га са примарном фазом објекта I из сектора V, чија је изградња такође датована у прву половину 4. века (Дмитровић и Ћирковић 2025, 351). Ови објекти су били у функцији до осме деценије 4. века, када су вероватно запуштени током кризе изазване продором Гота. Индикативно је и да се оба објекта на исти начин нивелишу слојем интензивног шута у фази секундарне употребе, у последњим деценијама 4. века.

Млађој касноантичкој фази припада објекат XXVI. Дозидан је уз старији објекат XXIII и заузима исту оријентацију. Објекат XXVI је био од лаке грађе – дрвета, плетера и лепа, што се закључује на основу слабих темеља и неочуваних надземних делова конструкције. Начин његове изградње сведочи о настањивању нове популације која не обнавља затечене објекте, већ их прилагођава својим потребама на једноставан начин. Судећи према врсти објекта, времену настанка, као и више покретних налаза сировине, предмета од кости и рога и радионичког алата, може се са доста вероватноће претпоставити да је у објекту XXVI функционисала радионица за израду предмета од кости и рога. Крај касноантичког хоризонта опредељује се најмлађим налазима у прву половину 5. века и историјски се везује за хунска пустошења римских провинција на Балкану. Трагови насилног рушења за сада нису директно посведочени у најмлађој фази насеља у Чачку, па је могуће да је у том периоду равничарско утврђење напуштено.

Описане процесе трансформације римске фортификације у Чачку прате бројне аналогије не само на простору римских провинција на Балкану већ широм Царства (Johnson 1983; Pop Lazić and Rummel 2020, 231–235). Положајем, основом и хронологијом за сада најближу паралелу представља утврђење Тимакум Минус код Књажевца (Петковић и Илијић 2012, 154–156; Ilijić 2014).

Средњовековни хоризонт је заступљен двема фазама. Старијој, радиокарбонским датумом опредељеном у рани средњи век, припадају остаци дрвене конструкције – објекат VII – постављене уз спољно лице јужног бедема. С обзиром на чињеницу да је у непосредној близини већ истражен део, највероватније исте конструкције такође апсолутно датоване у исти период, овде се очито ради о некој већој адаптацији обрушеног дела бедема. Аналогије су познате са утврђења у ширем окружењу и најчешће се датују од половине 9. до 11. века. Њихово подизање везује се за словенско становништво које насељава и обнавља старија утврђења (Шпехар 2017: 54, 70, 95–98, сл. 1; Булић 2022).

Млађој средњовековној фази припада део некрополе од које су откривена четири гроба, од којих су два у целости – гробови 4 и 5. Дечји гроб бр. 4 је био нешто плиће укопан уз одраслу индивидуу, што представља већ утврђену праксу на средњовековним некрополама у ближој околини. Већина гробова из некрополе у дворишту Гимназије у Чачку је хронолошки опредељена такође у прву половину 15. века, на основу начина сахрањивања без гробних налаза, као и једног радиокарбонског датума којим се прецизира исти временски интервал између 1420. и 1450. године (Dmitrović and Bogićević 2025, 104, 119).

Положај гробова на редове, непостојање преклапања, сличан погребни ритуал без гробних налаза, могу указати на приближно исто време укопавања покојника откривених у оквиру квадрата B2. Ако се има у виду позиција претходно откривеног гроба 1 северозападно од ове групе у сонди 8/23 са спољне стране бедема, могло би да се претпостави постојање нових гробова у непосредној близини (Dmitrović and Bogićević 2025, Figure 1). Вероватно су чинили део једне мање породичне некрополе становника Чачка, насеља које је тада већ носило данашње име. Реминисценција на римско утврђење и раносредњовековно насеље подигнуто на њему сачувало се у имену манастира Богородице Градачке, основаном на истом овом простору крајем 12. века. Такође, касносредњовековни назив епископије и потом митрополије у Чачку је и даље носио атрибут Градачка (Веселиновић 1993, 68–71).

Османски хоризонт заступљен је појединачним налазима из слоја сивомрке земље, којом је нивелисан простор око аустријског шанца у првим деценијама 18. века. Том приликом су разграђене старије целине, а материјал је у слоју остао измешан. О времену између 5. и 18. века сведоче само оне целине које су биле укопане у касноантичке слојеве, попут јаме 1/24 или темеља објекта XXIV. Најмлађом целином може се сматрати бунар – објекат XXV – који се, према стратиграфији, датује од времена након формирања шанца до краја 19. века и насипања центра Чачка.

4. Закључак

Представљени резултати ископавања вишеслојног археолошког локалитета у Дворишту Музеја у Чачку употпуњују досадашње податке и пружају грађу о хронологији, изгледу и променама које настају од времена оснивања римског каструма.

На овим основама може се успоставити следећа хронолошка шема локалитета, која је нешто другачија од претходно изнетих, јер сагледава целу хронологију откривену у овој сонди. У другим сондама на локалитету

постоје стратиграфска запажања којима се могу издвојити и финије фазе, али ће се комплетнија слика добити тек након сумирања свих резултата које сада износимо само парцијално. Изнета подела се у начелу ослања на већ изложене предлоге (Дмитровић и Ћирковић 2024, 236; Исти 2025, 357) засноване на моделу М. Васића (1993) и проширене средњовековним хоризонтима.

Фаза I – од 1. до почетка 3. века – слој мрке земље пресечен укопавањем темеља унутрашње куле. Претходно су за ову фазу везани објекти: XIII, XIX, XIXa, XXI, XXII.

Фаза Ia – подизање каменом зиданог каструма – крај 2. и сам почетак 3. века.

Фаза II – реорганизација простора крајем 3. и почетком 4. века. На основу истраживања 2024. нису утврђене целине из овог времена. Претходно су констатовани објекти: IV, VI, X, XI, XIa-b, XIV. Могуће је да су куле нивелисане у овој фази.

Фаза III – од првих до последњих деценија 4. века. Наставак реорганизације утврђења. Објекат XXIII. Претходно су за ову фазу везани објекти: I, III, V, XVII?, XVIII.

Фаза IV – након готске кризе до првих деценија 5. века – објекат XXVI (радионица за израду предмета од кости и рога?). Секундарна употреба објекта I, II, VIII, XVII?, јаме 1б, 2 и 3/22.

Фаза V – рани средњи век – крај 9. до почетка 11. века. Објекат VII – адаптација утврђења уз спољно лице јужног бедема.

Фаза VI – прва половина 15. века – гробови 3–6.

Фаза VII – од друге половине 15. до почетка 18. века. Османски период, објекат XXIV и јама 1/24. Претходно: јаме 1а/22, 1–3/23, 10–12/23.

Фаза VIII – прве деценије 18. века – формирање аустријског шанца. Слој сивомрке земље и објекат XXV – бунар.

Богати резултати рада у Дворишту Музеја у Чачку потврђују чињеницу о потреби наставка истраживања локалитета који пружа изузетне налазе за изучавање готово два миленијума прошлости овог простора. У овом смислу треба примењивати систематски и континуиран приступ у истраживањима, којим се обезбеђује сигурна основа за прикупљање грађе и њено проучавање.

БИБЛИОГРАФИЈА

Bikić, V. 2003. *Gradska keramika Beograda (16–17. vek).* Beograd: Arheološki institut.
Brukner, O. 1981. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Beograd: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije.
Булић, Д. 2022. Земљано-палисадне и сухозидне адаптације и градње раносредњовековних утврђења на тлу Србије, у: *Балкан, Подунавље и источна Европа у римско доба и у средњем веку,* ур. О. Румјанцева, С. Трифуновић. Материјали II руско-српске археолошке конференције „Словени у свету Балкана и Источне Европе: историјско-археолошка панорама", 14–21. мај 2017. г., Москва, 208–228. Москва: Институт археологије Руске академије наука, Музеј Војводине.
Васић, М. 1986. Нови римски натписи нађени у Чачку, *Зборник радова Народног музеја* XVI: 23–34.
Васић, М. 1993. Касноантичка налазишта у Чачку и околини, у: *Богородица Градачка у историји српског народа*, ур. М. Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992, 9–18. Чачак: Народни музеј.
Веселиновић, А. 1993. Чачански крај у средњем веку, у: *Богородица Градачка у историји српског народа*, ур. М. Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992, 57–80. Чачак: Народни музеј.
Dmitrović, K. and Bogićević, Lj. 2025. Medieval cemetery at the site of the Gimnazija High School Courtyard in Čačak, Serbia, *Arheologija i prirodne nauke* 21: 99–127.
Dmitrović, K. and Mihajlović, V. The Early Roman Period in Čačak: Timber and Earth Army Camp at the Museum Courtyard Site? U pripremi.
Дмитровић, К. и Радичевић, Д. 2009. *Касноантичка некропола у Чачку*. Каталог изложбе. Чачак: Народни музеј.
Дмитровић, К. и Ћирковић, Д. 2024. Резултати заштитних археолошких истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2022. године, *Гласник Српског археолошког друштва* 40: 213–247.
Дмитровић, К. и Ћирковић, Д. 2025. Резултати заштитних истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2023. године, *Гласник Српског археолошког друштва* 41: 331– 368.
Drechler-Erb, S. 2005. Borderline production. A Late Roman antler workshop in Eastern Switzerland, in *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present*, eds. H. Luik, A. M. Choyke, C. E. Batey and L. Lougas. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31 st of August 2003, 207 - 214. Tallinn: Munasaja Teadus.
Ilijić, B. 2014. *Rimsko utvrđenje Timacum Minus*. Knjaževac: Zavičajni muzej.
Johnson, S. 1983. *Late Roman Fortifications*, London: Batsford.
Милинковић, М. (ур.) 2017. *Градина на Јелици. Рановизантијски утврђени центар у Илирику.* Београд: Српска академија наука и уметности. Чачак: Народни музеј Чачак.

Musteaţa S. and Popa, A. 2010. Antler Manufacturing in the Eastern Carpathian Regions in the Time of Sântana de Mureş-Černjachov Culture (Late Roman Period), in *Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia Cultural, technological and functional signature*, ed. A. Legrand-Pineau, I. Sidéra and N. Buc, E. David, V. Scheinsohn. BAR International Series 2136, 159–170. Oxford: Archaeopress.

Nikolić Đorđević, S. 2000. Antička keramika Singidunuma. Oblici posuda. *Singidunum 2*: Arheološki institut, Beograd, 11–244.

Petković, S. 1995. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd: Arheološki institut.

Петковић, С. 2001. Радионица за израду предмета од кости и рога у утврђењу Timacum Minus. *Гласник Срйскоī археолошкоī друшйва* 17: 59–73.

Petrović, P. and Vasić, M. 1996. The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results, in *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, 15–26. Belgrade: Institute of Archaeology.

Pop-Lazić, S. and Rummel Ch. 2020. Characteristics of late Roman fortifications on the Middle Danube Limes, in: *Illyricum Romanum. Studiola in honorem Miloje Vasić*, eds. I. Popović, S. Petković, 224–238. Belgrade: Institute of Archaeology.

Радичевић, Д. 2001. Средњовековна некропола на локалитету Терме у Чачку, *Зборник радова Народноī музеја* XXXI: 23–40.

Ružić, M. 1994. *Rimsko staklo u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. Centar za arheološka istraživanja, knjiga 13.

Ферјанчић, С., Јеремић, Г. и Гојгић, А. 2008. *Римски епиīрафски сйоменици Чачка и околине*. Прилози за историју Чачка 2. Чачак: Народни музеј.

Цвјетићанин, Т. 1988. Касноантичка и рановизантијска керамика са градина из околине Чачка. *Зборник радова Народноī музеја* XVIII: 121–130.

Šaranović Svetek, V. 2009. *Rimske narukvice od stakla, staklene paste i gagata u provinciji Donja Panonija*. Beograd: Balkankult.

Шпехар, П. 2017. *Цен̄трални Балкан од 7. до 11. века. Археолошка сведочанс̄тва*. Београд: IP BOOKA.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.
Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.
All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Katarina Dmitrović
National Museum Čačak

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE COURTYARD OF THE NATIONAL MUSEUM ČAČAK IN 2024

Keywords: *Čačak, Museum Courtyard, Roman castrum, Late Roman workshop, Early Medieval adaptations, Late Medieval graves, C14 dates*

After the discovery of the south-western part of the Roman *castrum* during the archaeological excavations of the Museum Courtyard in Čačak in 2022 and 2023, smaller-scale works in sector III were carried out in 2024 (figs. 1, 2). Although the research was not completed according to the planned dynamics, the achieved results are quite substantial. Parts of structures XXIII, XXIV, XXV and XXVI, pit 1/24, mortar floor around structures XXIII and XXVI, graves 3–6, foundations of the fortification ramparts with structure VII and the tower in the southern part of the trench were discovered (figs. 3, 4). An older phase of the fortification with internal towers levelled during the Late Roman period has been confirmed (figs. 8–10). After the reorganisation, new, solid structures were established (structure XXIII), which were reused in the second half of the 4th and the early 5th century. The most significant result from that period is the discovery of an antler and bone workshop (structure XXVI) (Pl. II/1–7). Two phases dated by the radiocarbon method belong to the Medieval horizon (fig. 7). An Early Medieval date of the wooden structure (structure VII) along the outer face of the southern rampart has been confirmed, and two inhumed deceased individuals were dated to the first half of the 15th century.

Based on these results, the following chronological scheme has been established, which contains complete development phases from the 1st to the end of the 19th century.

Phase I – from the 1st to the beginning of the 3rd century – a layer of brown soil cut by the tower foundations. Previously defined structures: XIII, XIX, XIXa, XXI, XXII.

Phase Ia – construction of the stone *castrum* – the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century.

Phase II – reorganisation – the end of the 3rd and the beginning of the 4th century. There were no structures related to this phase discovered in 2024. Previously identified structures: IV, VI, X, XI, XIa-b, XIV. It is possible that the towers were levelled during this phase.

Phase III – from the first to the last decades of the 4th century – structure XXIII. Previously associated with this phase were structures: I, III, V, XVII?, XVIII.

Phase IV – after the Gothic crisis to the first decades of the 5th century – structure XXVI (antler and bone workshop?). Secondary phase of structures I, II, VIII, XVII?, pits 1b, 2 and 3/22.

Phase V – Early Middle Ages – end of the 9th to the beginning of the 11th century. Structure VII – adaptation of the fortification along the outer face of the southern rampart.

Phase VI – first half of the 15th century – graves 3–6.

Phase VII – from the second half of the 15th to the beginning of the 18th century – Ottoman period. Structure XXIV and pit 1/24. Previously: pits 1a/22, 1–3/23, 10–12/23.

Phase VIII – first decades of the 18th century – formation of the Austrian fort. Layer of grey-brown soil and structure XXV – a well.

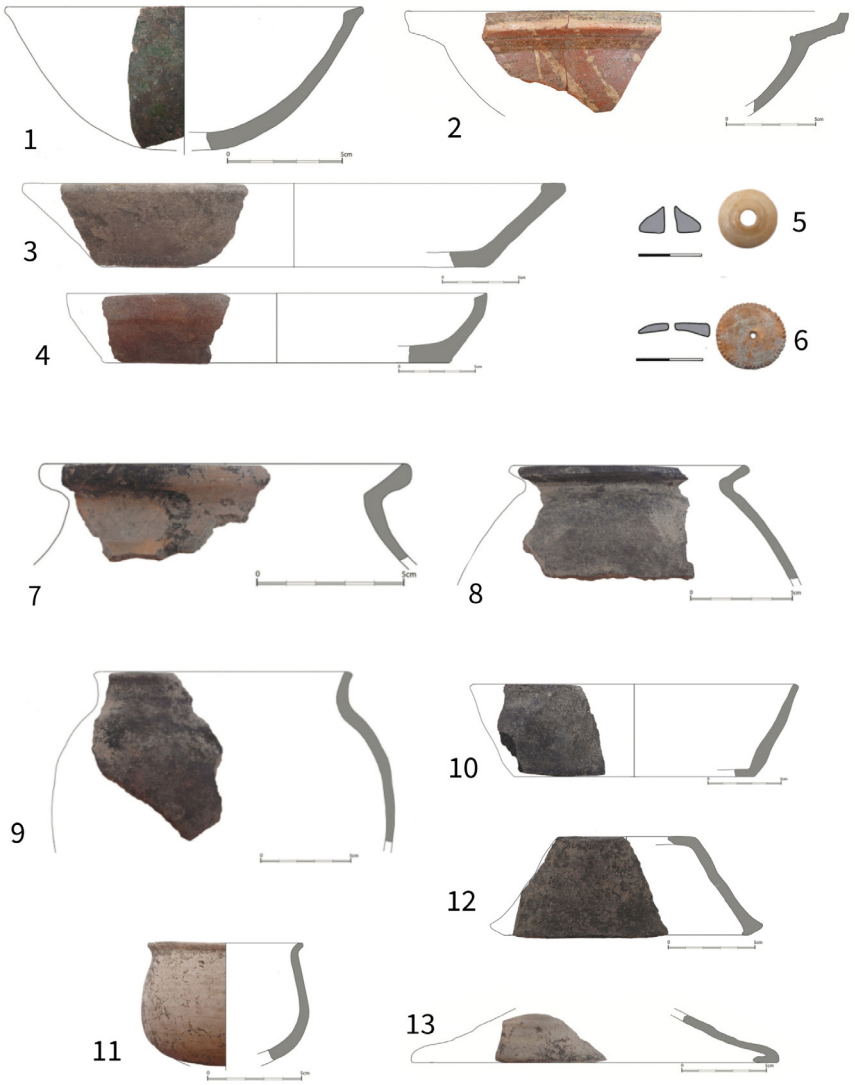

T. I Османски и касноантички налази: 1–4 – слој сивомрке земље; 5–6 – јама 1/24; 7–11, 13 – тамномрка земља са шутом; 12 – старији слој рушења над бедемом

Pl. I Ottoman and Late Antique finds: 1–4 – grey-brown soil; 5–6 – pit 1/24; 7–11,13 – dark-brown soil with rubble; 12 – older layer of rubble soil above the rampart

T. II Касноантички налази: 1–6 – налази од кости и рога везани за објекат XXVI; 8–9 – из слоја тамномрке земље са шутом; 10 – из слоја интензивног шута у објекту XXIII; 11 – римска здела из шкарпе

Pl. II Late Antique finds: 1–6 – bone and antler finds related to structure XXVI; 8–9 – from the layer of dark brown soil with rubble; 10 – from the layer of intensive rubble soil in structure XXIII; 11 – Roman bowl from the rampart revetment

УПУТСТВО АУТОРИМА

Рукописи се предају на српском језику у ћириличкој верзији писма (са подршком Serbian Cyrillic) или неком од широко распрострањених европских језика (енглеском, немачком, француском, италијанском, руском). Уколико се рукопис предаје на српском језику, аутор је дужан да приложи и резиме на енглеском језику. Уколико се рад предаје на страном језику, треба да садржи и резиме на српском језику. Потписи испод слика и кључне речи треба да буду на српском и на енглеском језику уколико је основни текст на српском или енглеском, односно на српском и на основном језику текста уколико је основни текст француски, немачки и др. Речи, наводи и наслови писани на неком од страних језика треба да буду написани у свом изворном облику.

Чланци који се предају редакцији ***Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*** треба да се припреме тако да садрже следећим редоследом: наслов, име и презиме аутора са афилијацијом, сажетак (апстракт), кључне речи, основни текст, захвалницу или напомемну (није обавезна), библиографију, резиме (посебан документ), графичке прилоге (посебни документи), наслови и текстуални садржај илустративних прилога (посебан документ) и контакт податке (посебан документ). Сви фајлови који се предају треба да садрже име аутора у називу фајла, на пример: petrovic-tekst.doc, petrovic-slika1.jpg, и слично.

Рукописи ће бити примљени само уколико су писани и опремљени у складу са наведеним правилима. Редакција ће вратити на дораду текстове који нису припремљени у складу са правилима. Сваки од приспелих радова редакција ***Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*** проследиће анонимним рецензентима. Редакција одлучује о категоризацији позитивно оцењених рукописа, у складу са критеријумима наведеним у важећим актима о уређењу научних часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Радови се предају у дигиталној форми, на адресу sad.glasnik@gmail.com.

Цело Упутство се налази на сајту *Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

GUIDELINES FOR THE AUTHORS

The manuscripts are submitted in the Serbian language in the Cyrillic version of the script (with Serbian Cyrillic support) or in some of the widespread European languages: English, German, French, Italian, Russian. If the manuscript is submitted in Serbian, the author is required to enclose a résumé in English. If the author submits the work in a foreign language which is not his or her native language, it is required to state the name of the translator, or the press corrector who prepared the version of the text in a foreign language. Besides, key words, résumé, and captions below the illustrations in Serbian should be added to the works written in a foreign language. Words, quotations and titles written in any of the foreign languages should be written in their original form.

The articles submitted to the editorial board of the *Journal of the Serbian Archaeological Society* should contain, in the following order: title, name of the author with the affiliation, summary (abstract), key words, body text, bibliography, acknowledgements (not required), résumé (separate file), graphical appendices (separate files), list of illustrations and textual content of illustrative annexes (separate file) and contact details (separate file).

The manuscripts will be accepted only if they are written and structured in accordance with these Guidelines. The editorial board of the *Journal of the Serbian Archaeological Society* will forward each of the incoming works to anonymous reviewers for peer review. The editorial board decides on the categorisation of the accepted manuscripts, in accordance with the criteria listed in the valid acts on editing scientific journals of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

The papers should be submitted in digital form via e-mail sad.glasnik@gmail.com.

The full text of the Guidelines is available on the website of the *Journal of the Serbian Archaeological Society*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА

Часопис *Гласник Српског археолошког друштва* је покренут 1984. као научно-стручно гласило Српског археолошког друштва и посвећен је свим темама из области археологије и сродних дисциплина које су укључене у археолошка истраживања (антропологија, архитектура, етнологија, историја уметности, историја, геологија итд.). У њему се објављују оригинални, претходно необјављени радови (оригинални научни радови, прегледни радови, кратка саопштења, извештаји с ископавања, осврти, критике, прикази, библиографије, биографије значајних археолога, некролози). *Гласник Српског археолошког друштва* излази једном годишње. У *Гласнику Српског археолошког друштва* објављују се радови на српском, енглеском, немачком, француском, италијанском и руском језику.

Часопис *Гласник Српског археолошког друштва* је доступан у режиму отвореног приступа. Чланци објављени у часопису могу се бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons – Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Поступак предавања рукописа, рецензија и објављивање радова су бесплатни.

Сви достављени радови пролазе процедуру анонимног рецензирања од стране два компетентна рецензента, које одређује редакција. Рецензирање је потпуно анонимно (*double-blind*): идентитет аутора је непознат рецензентима и обрнуто. Идентитет рецензената остаје непознат ауторима пре, током и након поступка рецензије.

Аутори задржавају ауторска права на објављене радове и дају издавачу неискључиво право да чланак објави, да се у случају поновне употребе наведе као изворни издавач и да га дистрибуира у свим облицима и медијима. Чланци ће се дистрибуирати под Creative Commons-Attribution Nekomercijalno-NoDerivatives (CC BI-NC-ND).

Објављени материјал може да се користи у некомерцијалне сврхе под условом да се наведе одговарајућа заслуга и да се наведе линк ка лиценци.

Цео текст Уређивачке политике се налази на сајту *Гласника Српског археолошког друштва*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

EDITORIAL POLICY

The *Journal of the Serbian Archaeological Society* was established in 1984 as a scientific professional journal of the Serbian Archaeological Society and it is dedicated to topics from all areas of archaeology and related disciplines that are included in archaeological research activities (anthropology, architecture, ethnology, history of arts, history, geology, etc.). It publishes original, previously unpublished papers (original scientific papers, scientific reviews, short and preliminary reports, excavation reports, book reviews, critical reviews, bibliographies, biographies of significant archaeologists, necrologies). The *Journal of the Serbian Archaeological Society* publishes papers written in Serbian, English, German, French, Italian, and Russian.

The *Journal of the Serbian Archaeological Society* is an Open Access Journal. All articles published in the *Journal* can be downloaded free of charge from the website of the *Journal* and used in accordance with the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

The process of submitting papers, peer reviews and publishing is free of charge.

All submitted papers go through the peer review process performed by two competent Reviewers, chosen by the Editorial Board. All reviews are completely anonymous, based on the double-blind peer review system: the identity of the Authors is not known to the Reviewers and vice versa. The identity of the Reviewers will remain unknown to the Authors before, during, and after the reviewing process.

Authors retain the copyright of the published papers and grant to the publisher the non-exclusive right to publish the article, to be cited as its original publisher in case of reuse, and to distribute it in all forms and media. Articles will be distributed under the Creative Commons-Attribution NonCommercial-NoDerivatives (CC BY-NC-ND).

The published material may be used for non-commercial purposes provided that the appropriate credit is given and a link to the license is provided. If the published material is remixed, transformed, or built upon, the modified material cannot be distributed.

The full text of the Editorial Policy is available on the website of the Journal of the Serbian Archaeological Society: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић. - 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд : BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. - Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва (Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298